

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

П. В. Дармограй

У статті представлено результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у процесі фахової підготовки, детально охарактеризовано роботу щодо організації професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби; конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів; відпрацювання комунікативних професійних умінь та навичок дій майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у повсякденних і конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: офіцер пенітенціарної служби, професійна компетентність, компетентнісний підхід, педагогічні умови, методичні рекомендації.

РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПРОВЕРКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СЛУЖБЫ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

П. В. Дармограй

В статье представлены результаты экспериментальной проверки педагогических условий формирования профессиональной компетентности у будущих офицеров пенитенциарной службы в процессе профессиональной подготовки, детально охарактеризована работа по организации профессиональной подготовки на основе компетентного подхода с учетом особенностей управленческой служебной деятельности офицера пенитенциарной службы; конструированию содержания профессиональной подготовки на основе системы профессиональных, правовых и гуманистических ценностных приоритетов; формированию коммуникативных профессиональных умений и навыков будущих офицеров пенитенциарной службы в повседневных и конфликтных ситуациях.

Ключевые слова: офицер пенитенциарной службы, профессиональная компетентность, компетентный подход, педагогические условия, методические рекомендации.

THE RESULTS OF EXPERIMENTAL VALIDATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF THEIR PROFESSIONAL EDUCATION

P.V.Darmohrai

The article deals with the results of experimental validation of pedagogical conditions of professional competence formation of the state penitentiary service future officers in the process of their professional education. The organization of the professional education process based on competence approach, taking into account the peculiarities of managerial professional activity of the penitentiary service officers is characterized in detail. The researcher considers the construction of the professional education content based on the system of professional, legal and humanistic value priorities, studies the objective content of philosophy in penitentiary service officer activity, defining the place of ethics in the system of professional education, the role of religion in education of convicts and others having been of great importance for formation of future penitentiary service officers professional competence. The author also describes the process of developing communicative professional skills and proficiencies of future penitentiary service officers in daily activities and conflict situations through the interactive learning. Finally the author submits methodological guidelines for the professional competence formation devised with the results of experimental work. These guidelines also represent the main directions for scientific and educational personnel activity.

Key words: the penitentiary service officer, professional competence, competence approach, pedagogical conditions, methodological guidelines.

Діяльність офіцерів пенітенціарної служби – керівників установ виконання покарань, що безпосередньо здійснюють передбачену законом роботу із засудженими, характеризується різноманітністю завдань, які потрібно виконувати. Йдеться про організацію повсякденної діяльності

установи виконання покарань, керівництво колективом підлеглих та ув'язнених, виховання та навчання персоналу і ув'язнених, організацію матеріально-технічного забезпечення та ін. Відповідно до призначення й місця у системі управління можна вести мову про такі окремі види діяльності офіцера пенітенціарної служби: управлінську, організаційну, правову, економічну, планово-фінансову, маркетингову, інформаційно-аналітичну, проектно-дослідницьку, психолого-діагностичну, методичну, консультаційну та виховно-педагогічну. Загалом складність завдань, покладених на представників пенітенціарної служби, а також зміни у пенітенціарній системі України, наближення її до європейських стандартів обумовлюють необхідність удосконалення системи відбору й підготовки кадрів, посилення уваги до формування у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби професійної компетентності.

На проблему формування професійної компетентності у представників пенітенціарної служби вчені звернули увагу приблизно в останню третину XIX ст. У той час у межах філософських, правових і педагогічних досліджень концептуальні ідеї щодо підготовки пенітенціарного персоналу розробили О.Кістяківський, М.Лучинський, С.Познишев, І.Фойницький [5] та ін. Вчені визначили необхідність підготовки персоналу до роботи у в'язницях, підвищення рівня їх загальної та професійної освіти. На початку XX ст. важливим етапом стало створення курсів (спецшкіл) підготовки пенітенціарного персоналу. В радянські часи важливим досягненням у цій сфері слід назвати розробки вчених, що працювали в галузі «виправно-трудова педагогіка», зокрема П.Люблінського, Б.Утевського, Е.Ширвіндта та А.Макаренка.

У наш час увага вчених до пенітенціарної тематики свідчить про розуміння ними тієї ролі, яку відіграє інститут виконання покарань у боротьбі зі злочинністю. Зокрема сьогодні юристи О.Григор'єв, О.Макаренко, О.Неалов, Н.Сиза, Ю.Соцький та ін. досліджують особливості розвитку пенітенціарної теорії і практики дореволюційного періоду, А.Галай, М.Яцишин, Д.Ягунов та ін. – організаційно-правові засади і правозастосовчу практику пенітенціарної системи. Окремі аспекти професійної компетентності фахівців правоохоронних органів вивчають О.Діденко, І.Овсянніков, О.Євсюков, О.Коба, О.Коровкін, Н.Логінова, О.Тогочинський, Т.Трегубенко та ін., безпосередньо підготовку персоналу органів кримінально-виконавчої системи на основі компетентнісного підходу – Ю.Гагарін, В.Костенко, А.Хасіятуллін та ін. [3].

Разом з тим комплексного дослідження формування професійної компетентності майбутніх офіцерів Державної пенітенціарної служби України на сьогодні немає: не обґрунтовано педагогічних умов формування цього значущого для професійної діяльності утворення під час навчання у ВНЗ, не розроблено моделі її формування, критеріїв та показників сформованості, немає цілісного науково-методичного забезпечення формування професійної компетентності з урахуванням сучасних умов розвитку Державної пенітенціарної служби України.

Метою статті є визначення результатів експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби в процесі фахової підготовки.

Урахування досліджень з проблем компетентнісного підходу до організації професійної підготовки (В.Байденко, О.Діденко, Е.Зеєр, І.Зимня, О.Овчарук, Л.Парашенко, О.Пометун, О.Савченко, А.Хуторської) [1–2], а також особливостей професійної діяльності офіцера пенітенціарної служби (обумовленість професійної діяльності завданнями установ виконання покарань; правоохоронний характер служби в Державній пенітенціарній службі; наявність особливих владних повноважень, права й обов'язків застосовувати владу від імені закону; багатофункціональність та різноспрямованість видів діяльності в установах виконання покарань; екстремальність умов виконання професійних обов'язків та ін.) дають підстави розглядати професійну компетентність офіцера пенітенціарної служби як інтегративну особистісну властивість, що охоплює цінності, прагнення та мотиви професійної діяльності, правові, управлінські, спеціальні, психолого-педагогічні й комунікативні знання і вміння, професійно важливі правові якості та дозволяє ефективно організовувати діяльність установи виконання покарань і взаємодіяти із внутрішнім та зовнішнім середовищем. Основними компонентами професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби є ціннісно-особистісний (сформованість ціннісних установок щодо професійної діяльності, внутрішня мотивація, потреби та емоційне налаштування особистості на професійну діяльність, особистісні якості, необхідні для виконання завдань професійної діяльності), когнітивно-змістовий (знання з професійної сфери, які є основою вмінь і навичок) та діяльнісно-рефлексивний (оволодіння стандартними діями й способами професійної діяльності, а також досвід) компоненти. Професійна компетентність офіцерів пенітенціарної служби є необхідною передумовою їх успішної професійної діяльності та загалом роботи установ виконання покарань.

Необхідність формування професійної компетентності у курсантів є своєрідною відповіддю на проблемну ситуацію у професійній підготовці майбутніх офіцерів, що виникла внаслідок протиріччя між необхідністю забезпечити сучасну якість такої підготовки і неможливістю вирішити це завдання традиційним шляхом за рахунок подальшого збільшення обсягу інформації, що підлягає засвоєнню курсантами.

Вивчення наукових напрацювань учених (О.Волков, О.Діденко, М.Поліщук, Ю.Гагарін, О.Коба, О.Євсюков, В.Костенко та ін.), вимог нормативних документів, а також специфіки професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби дозволило визначити такі критерії та відповідні показники їх професійної компетентності: особистісний (розуміння суспільного значення та цінності професійної діяльності офіцера пенітенціарної служби; інтерес до різних аспектів професійної діяльності та особливостей організації роботи установ виконання покарань; сформованість професійно необхідних якостей), когнітивний (знання загальних особливостей організації вирішення завдань професійної діяльності в установах виконання покарань, основних норм кримінально-виконавчого права; знання психологічної структури особистості засуджених, особливостей колективів засуджених та їх психологічних характеристик; швидкість і гнучкість мислення, здатність працювати з різноманітними джерелами) та діяльнісний (організаційні й управлінські уміння і навички; уміння встановлювати міжособистісні контакти; уміння здійснювати цілісний аналіз своєї діяльності; емоційна стійкість у ситуаціях конфлікту). З огляду на характер професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби і даних наукової літератури виділено три рівні сформованості їх професійної компетентності: високий, середній та низький.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема вимог компетентнісного підходу до організації професійної підготовки (О.Овчарук, Л.Паращенко, О.Пометун, О.Савченко, В.Розанова, С.Трубачова), положень діяльнісного підходу про те, що першочерговою ланкою при формуванні умінь та навичок є надання суб'єктам навчання необхідних знань (М.Дьяченко, Л.Кандибович, І.Котова, Є.Шиянов), досліджень щодо значення ціннісної основи діяльності правоохоронця, його професійного світогляду (А.Брушлинський, Ю.Гагарін, Е.Койл, Є.Левін, В.Сергєєва, С.Сливка), важливості комунікативних умінь і навичок офіцера пенітенціарної служби, сформованості відповідного стилю взаємин із засудженими (Дж.Алдерсон, С.Клименко, Е.Койл, З.Сміт [6]) та здатності до самостійного вирішення складних завдань професійної діяльності (Ю.Гагарін, В.Сухомлинський, В.Синьов [4]), визначено такі педагогічні умови формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби: організація професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби; конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів; відпрацювання комунікативних професійних умінь та навичок дій майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у повсякденних і конфліктних ситуаціях; активізація самостійної роботи курсантів під час планових занять та самостійної підготовки.

Загалом формування професійної компетентності ми розглядаємо як педагогічний процес цілеспрямованої взаємодії педагогічного колективу ВВНЗ із курсантами для підвищення рівня їх знань, умінь і навичок, розвитку якостей, що необхідні для ефективної професійної діяльності в установах виконання покарань. Сутністю формування професійної компетентності в курсантів є освоєння досвіду, необхідного для ефективного виконання завдань професійної діяльності в установах виконання покарань. Для належної організації роботи у цьому напрямі було також використано структурно-функціональну модель, яка є системою, що охоплює мету й завдання, методологічну основу (принципи функціонування), умови перебігу технологічного процесу, зміст роботи, механізми взаємодії, прийоми й способи досягнення мети та результату.

Для перевірки результативності запропонованих моделі та педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх офіцерів пенітенціарної служби було організовано педагогічний експеримент. В експерименті, що тривав з вересня 2011 р. до травня 2014 р. взяли участь 194 курсанти 2 курсу (потім 3–4 курсу) юридичного (освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом «Правознавство») та психологічного (освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом «Психологія») факультетів Інституту кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ України (м. Київ). Виявлено, що переважна більшість курсантів (від 68,08% до 71,42%) має низький рівень сформованості професійної компетентності. Кількість курсантів із середнім рівнем сформованості професійної компетентності становить від 18,36% до 20,21%, з високим рівнем – від 10,20% до 11,70%.

Протягом формувального етапу педагогічного експерименту в експериментальній групі було впроваджено педагогічні умови та модель формування професійної компетентності. Перший напрям роботи передбачав організацію професійної підготовки на основі компетентнісного підходу з урахуванням особливостей управлінської службової діяльності офіцера пенітенціарної служби. Для цього перед організацією експериментальної роботи на основі нормативних документів було визначено необхідні освітні результати професійної підготовки курсантів відповідно до вимог компетентнісного підходу та з урахуванням особливостей професійної діяльності офіцерів пенітенціарної служби, зокрема її поліфункціонального характеру (кримінально-виконавча, соціально-педагогічна діяльність, діяльність з організації трудової діяльності засуджених, а також аналітична та оперативно-розшукова діяльність) визначено набір знань, якими повинен володіти офіцер пенітенціарної служби, умінь та навичок з

вирішення комплексу узагальнених завдань професійної діяльності.

Далі з урахуванням мети й завдань фахової підготовки було розроблено навчально-матеріальне забезпечення навчальних дисциплін «Філософія», «Релігієзнавство», «Пенітенціарна педагогіка», «Пенітенціарна психологія», «Історія та теорія пенітенціарії» та ін., підбрано відповідні матеріали для проведення занять, зокрема розроблено ситуативні завдання, проблемні та дослідницькі завдання, необхідні для формування у курсантів професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів, розвитку у них комунікативних професійних умінь та навичок дій у повсякденних та конфліктних ситуаціях. Використання методів аналізу конкретних ситуацій та вирішення пізнавальних та дослідницьких завдань дозволило сформувати у курсантів позитивне ставлення до професійної діяльності, своїх управлінських функцій, забезпечити набуття ними відповідного досвіду цілепокладання й планування при вирішенні професійних завдань.

Наступна педагогічна умова стосувалася конструювання змісту професійної підготовки на основі системи професійних, правових та гуманістичних ціннісних пріоритетів. З урахуванням того, що результативність професійної діяльності офіцера пенітенціарної служби багато в чому визначається характером його особистісних моральних ціннісних орієнтацій, ми використали насамперед потенціал таких навчальних дисциплін, як «Філософія» та «Релігієзнавство», доповнивши їх тематику питаннями, важливими для офіцера пенітенціарної служби. Філософський аспект аналізу професійно-правової діяльності охоплював питання формування світогляду майбутніх офіцерів пенітенціарної служби, специфіки вибору ними своїх моральних пріоритетів, прийняття правових цінностей, норм права, відповідного способу життя, напрямку думок, системи норм і цінностей. Особливу увагу було спрямовано на питання щодо особливостей світогляду засуджених, практичного змісту філософії в діяльності офіцера пенітенціарної служби, місце етики в системі професійної підготовки, роль релігії у вихованні засуджених та ін. Вивчення філософських аспектів професійної діяльності дозволило розширити у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби систему відкритих правових цінностей, розвивати у них системне бачення категорій вини та покарання, розуміння вибору життєвої стратегії та вироблення загального алгоритму належного впливу на особистість засуджених.

Третя педагогічна умова передбачала відпрацювання у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби комунікативних професійних умінь та навичок дій у повсякденних і конфліктних ситуаціях. Для цього при вивченні курсантами всіх згаданих навчальних дисциплін було передбачено за допомогою методів інтерактивного навчання звертати увагу на комунікативний аспект їх майбутньої діяльності. Зокрема за допомогою методу дискусії курсанти вчилися розмірковувати, знаходити варіанти відповідей на складні питання, вибирати аргументи, набувати досвіду встановлення контакту, взаємозалежних ціннісно-змістовних відносин зі світом, людьми й собою – досвід діалогічної пізнавальної діяльності, соціально-моральних комунікативних відносин і самопізнання. У свою чергу в ділових іграх курсанти відпрацьовували вміння і навички здійснювати необхідний індивідуально-виховний вплив на засуджених у процесі індивідуально-виховної роботи, вчилися налагоджувати контакт із представниками різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп, а також з особами, психічний стан яких непередбачуваний, відпрацьовували комунікативні вміння і навички у ситуації конфлікту.

Загалом курсанти засвоїли, що офіцер пенітенціарної служби для ефективного виконання завдань професійної діяльності повинен не тільки віддавати накази, але й часто пояснювати, доводити, переконувати, використовувати мовні та мовленнєві засоби як інструменти думки і переконання, а також ефективного управлінського впливу.

Четверта педагогічна умова формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби передбачала активізацію їх самостійної роботи під час планових занять та самостійної підготовки. При створенні навчально-методичного забезпечення ми враховували вимоги освітньо-кваліфікаційного рівня, тематику робочих програм, логіку вивчення матеріалу й обсяг необхідних понять, що їх мали засвоїти курсанти. Загалом навчально-матеріальне забезпечення самостійної роботи курсантів містило інформаційні матеріали (ключова інформація з теми самостійної роботи, що поглиблювала базову навчальну інформацію), матеріали для поточного та підсумкового контролю, комплект завдань для самостійної роботи та методичні вказівки для курсантів щодо виконання окремих завдань (пояснення щодо виконання завдань, опорні схеми та критерії правильного виконання завдань). При виконанні таких завдань курсанти, перебуваючи у позиції дослідника, що виробляє власні правові рішення, аналізує конструктивні принципи й критерії оцінки цих рішень, вчилися працювати з інформацією, аналізувати та логічно упорядковувати, розпізнавати її засоби й види, планувати й організувати роботу з джерелами. Вирішення курсантами практичних завдань під час самостійної роботи допомогло їм краще осмислити необхідний матеріал, стимулювало їх пізнавальну активність, мотивувало на вироблення власної правової позиції.

Порівняльний аналіз результатів сформованості професійної компетентності, проведений після

закінчення формуального етапу педагогічного експерименту, засвідчив, що якщо до експерименту в КГ і ЕГ була приблизно однакова частка курсантів з низьким рівнем професійної компетентності, то після впровадження запропонованих моделі та педагогічних умов кількість курсантів у КГ із низьким рівнем зменшилася на 18,51%, тоді як в ЕГ – на 64,96%. Одночасно після формуального етапу експерименту в ЕГ зросла кількість курсантів із високим (на 24,83 більше, ніж до експерименту) і середнім (на 39,81% більше, ніж до експерименту) рівнями сформованості професійної компетентності (у КГ частка студентів, що мають високий рівень, зросла на 8,51%, середній – на 32,98%).

За результатами експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації щодо формування професійної компетентності, у яких відображено основні напрями діяльності науково-педагогічного складу. Рекомендується при організації роботи з формування професійної компетентності дотримуватись вимог компетентнісного, системного, інтегративного, аксіологічного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; використовувати технології навчання, які імітують реальні ситуації й моделюють конкретні способи дії для формування у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби управлінських та комунікативних навичок; застосовувати метод вирішення професійних завдань як системотвірний елемент в системі формування навичок управління колективом; використовувати потенціал гуманітарних дисциплін для формування у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби системного бачення категорій вини та покарання, розуміння вибору життєвої стратегії та вироблення загального алгоритму впливу на особистість та ін.

Педагогічний експеримент підтвердив результативність педагогічних умов та моделі формування в майбутніх офіцерів пенітенціарної служби професійної компетентності. Результати експериментальної роботи засвідчили, що в курсантів експериментальної групи відбулися статистично достовірні зміни в усіх компонентах професійної компетентності. На основі цього розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів пенітенціарної служби у процесі їх фахової підготовки.

Перспективами подальших наукових розвідок є визначення основних напрямків розвитку професійної компетентності офіцерів пенітенціарної служби у системі підвищення кваліфікації.

Література

1. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / Олександр Васильович Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України . – 2014. – Вип. 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3.
2. Діденко О. В. Науковий апарат педагогічного дослідження: рекомендації здобувачам наукового ступеня / О. В. Діденко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – 2015. – № 1. – С. 95-110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2015_1_10.
3. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Василь Андрійович Костенко. – Хмельницький, 2008. – 302 с.
4. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи / В. М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень КІВС. – 1996. – № 1. – С. 17–24.
5. Фойницький І. Я. Исторический очерк и современное состояние ссылки и тюремного заключения / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1878. – 370 с.
6. Coyle A. Approach to Prison Management. Handbook for Prison Staff / A. Coyle. – London : International Centre for Prison Studies, 2009. – 164 p.

References

1. Didenko O. V. Osoblyvosti vprovadzhennya kompetentnisnogo pidkходу u profesiynu pidhotovku maybutnikh ofitseriv u VNZ / Oleksandr Vasyl'ovych Didenko // Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny . – 2014. – Vyp. 3. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3.
2. Didenko O. V. Naukovyy aparat pedahohichnogo doslidzhennya: rekomendatsiyi zdobuvacham naukovoho stupenya / O. V. Didenko // Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser. : Pedahohichni ta psykholohichni nauky. – 2015. – № 1. – S. 95-110. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2015_1_10.
3. Kostenko V. A. Formuvannya profesiyanoi kompetentnosti molodshoho nachal'nyts'koho skladu kryminal'no-vykonavchyykh ustanov : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Vasyl' Andriyovych Kostenko. – Khmel'nyts'kyy, 2008. – 302 s.
4. Syn'ov V. M. Pidhotovka spetsialistiv dlya penitentsiarnoyi systemy / V. M. Syn'ov // Problemy penitentsiarnoyi teorii i praktyky : shchorichnyy byuleten' KIVS. – 1996. – № 1. – S. 17–24.
5. Foynitskiy I. YA. Istoricheskiy ocherk i sovremennoe sostoyanie ssylki i tyuremnogo zaklyucheniya / I. YA. Foynitskiy. – SPb., 1878. – 370 s.
6. Coyle A. Approach to Prison Management. Handbook for Prison Staff / A. Coyle. – London : International Centre for Prison Studies, 2009. – 164 p.